

Sabahudin Hadžialić

Zemlja bez identiteta...?¹

Identitet bez zemlje...?

Konsensualnost kao nemoguća misija?²

Zbog čega nikada nije kasno predstavljati zbornike radova sa međunarodnih skupova u Bosni i Hercegovini? Odgovor je bolno jednostavan – na prostorima pravednika ovdašnjih koje narodima nazivaju, nikada ništa nije kasno. Ponovo, zbog čega? U nekoliko nastavaka³ nazvanim „Zemlja bez identiteta – identitet bez zemlje“ pokušaćemo dati odgovor i analizirati navedeni Međunarodni skup sa ciljem daljnog „otvaranja“ dijaloga⁴ o temama koje su zaokupile misleće intelektualce ovih prostora.

Na samom početku ne možemo a ne navesti da je tačno da su u skupu učestvovali predstavnici sva tri naroda, ali bih se zadržao na temi *dijaloga*, umjesto *trijaloga*, jer iako sam imao priliku čitati izvanredne opservacije mislenih otisaka Žarka Papića⁵ i Uge Vlaisavljevića, koji predstavljaju jedan od tri *vladajuća* identiteta ovih prostora, nismo bili i prilici čuti upravo taj dio

¹ I dio eseističkih promišljanja o Međunarodnom znanstvenom skupu održanom u Sarajevu 3-4.02.2012.g.

² O Zborniku radova s Međunarodnog znanstvenog skupa²: *BOSNA I HERCEGOVINA – EVROPSKA ZEMLJA BEZ USTAVA* - Znanstveni, etički i politički izazov (Nakladnici: FRANJEVAČKI INSTITUT ZA KULTURU MIRA U SPLITU, SYNOPSIS, d.o.o.-Sarajevo_Zagreb, 2013.g.)

³ Metodološki uobičenih tekstova, analizirajući doprinos Naučnom skupu od strane svih autora zastupljenih u Zborniku.

⁴ Mada je ovdje u pitanju „trijalog“, ali...

⁵ Nismo navodili naučne titule jer su učesnici skupa u Zborniku imali navedene biografije a među učesnicima je bilo onih i sa, i bez zvučnih naučnih titula. Uvjereni smo da ćemo imati razumjevanja od strane učesnika, a pogotovo jer ni u sadržaju navedenog Zbornika nisu bile navedene titule pored imena učesnika.

naučne zajednice koja dolazi iz Banja Luke, bez obzira koliko neshvatljivi⁶ bili isključivi stavovi pojedinaca, naučnih radnika koji dolaze iz entiteta Republika Srpska, u pitanjima unutar Konferencije⁷. Upravo zbog navedenog, *conditio sine qua non* sveobuhvatnosti Bosne i Hercegovine bilo je dobro da smo imali priliku čuti i stavove iz Republike Srpske zasnovane upravo na argumentima „jedne od strana“, unutar mogućeg *trijaloga*, koji je ovom prilikom, ipak, izostao. Ostavši na *dijalogu*⁸. Da, tačno je da smo *de facto* imali predstavnike sva tri *vladajuća* identiteta, ali smo *de jure* imali predstavnike dva *vladajuća* identiteta⁹.

Na samom uvodu u Zbornik, pred nama se razastire veoma jednostavan, no veoma tačan zaključak¹⁰ kakosu „...Političke, akademske i kulturne elite u Bosni i Hercegovini zarobljene u utvare neodgovornih predodžbi o sebi i drugima, nesposobne misliti i cjelovitu i plurimorfnu Bosnu i Hercegovini, zbog čega dijele odgovornost za odloženi civilizacijski rasplet u **međunarodno priznatoj i unutarnje nepriznatoj zemlji...**“¹¹

Da, **međunarodno priznatoj i unutarnje nepriznatoj zemlji**¹²! Tačnije definicije posljednjih dvadeset i kusur godina do sada nije bilo. Ipak, da krenemo *in media res*, predstavljujući Zbornik, čime ćemo i dati metodološku potvrdu navedene rečenice.

⁶ Ili, pak, shvatljivi

⁷ Da, upravo onako kako je na predstavljanju Zbornika u Sarajevu, 10.7.2013. rekao Nerzuk Ćurak...*citat...*“ Odličan je primjer bila ova Konferencija. Ivan Vukoja i ja smo se u malo čemu mogli složiti. Ali valja nam čuti oprečna mišljenja o temama značajnim za Bosnu i Hercegovinu... “*kraj citata*.

⁸ Valja nam se upitati koliko su stavovi Uge Vlaisavljevića i Žarka Papića (Sarajevo, BiH) stavovi trećeg identiteta unutar multidentiteta bosanskohercegovačkih. Ili su samo naznaka mogućih varijanti. Zar je moguće da nije bilo nijednog naučnog radnika sa kritičko-racionalističkim mišljenjem iz „manjeg bh entiteta“, a koji se makar malo razlikuje od vladajućih referenci?

⁹ Mada se tu malo uplitao i treći, nadnacionalni...veoma izražen kod velikobošnjačkih nakana.

¹⁰ RIJEČ UREDNIŠTVA, str.8. , *BOSNA I HERCEGOVINA, ERUOPSKA ZEMLJA BEZ USTAVA*, Izdavač Franjevački institut za kulturu mira u Splitu i Synopsis (Zagreb & Sarajevo), 2013.g.

¹¹ „Da svako iz polumraka vlastitih poluisstina o sebi i BiH izade na svjetlost *postojanih misli*, kako bismo ponovno počeli misliti o onomu što na spovezuje, kako bismo ponovo počeli misliti o onome što nas povezuje, kako bismo zajedno osmislijeuropsku budućnost za našu zemlju“ (Ibid, str.9.)

¹² No, ne smijemo zaboraviti ni njene susjede, čiji apetiti gramzivosti i htijenja usmjerenog cijepanju variraju od agresivnosti do pomirljivosti, zavisno od partija koje su na vlasti u komšjisko/susjednim zemljama.

Otvaranje zatvorenog uma

Fra Mijo Džolan, nekadašnji provincijal Bosne Srebrenе i današnji ravnatelj Franjevačkog instituta za kulturu mira je, u ime organizatora¹³, na otvaranju naučnog skupa, rekao sljedeće: „*Zašto je BiH društvena i politička zajednica neefikasna? Volio bih da je ovo pitanje posve suvišno. Nažalost, ono je aktualno. Razdiru je dvije tendencije, fizikalnim jezikom govoreći, centripetalne i centrifugalne. Nijedna ne prepoznaje istinu o BiH, njezinom sastavu, konstitutivnim narodima i ne želi na temelju tih istina graditi politički i ustavnopravni sustav. Po mom mišljenju BiH je funkcionalala i držala se na okupu uglavnom pod nadmoćnim ideološkim ili imperijalnim kišobranima. To potvrđuje i daytonski kišobran nad BiH. U tim sustavima, sad jednima sad drugima, bilo je bolje ili gore. Pozivamo se često i s pravom na iskustva i primjere ljudske dobrote, harmoničnih odnosa, solidarnosti, što jednostavno ljudi koji dođu u BiH zahvati, iznenadi, oduševi.*“

Zadržimo se na sljedećim riječima: „...po mom mišljenju BiH je funkcionalala i držala se na okupu uglavnom pod nadmoćnim ideološkim ili imperijalnim kišobranima...¹⁴“

Kao neko ko smatra da u sebi sadrži multi-identitet¹⁵ zasnovan na višestoljetnoj tradiciji objedinjavanja različitosti na prostoru upravo zemlje koja je postojala pod *ideološkim i ili imperijalnim kišobranima*, želja mi je da na

¹³ Franjevački institut za kulturu mira, Split

¹⁴ „**MEĐUNARODNA ZAJEDNICA UNIŠTAVA BOSNU**

U trenutku dok razgovaramo u knjižari Ljevak pruža se pogled na središnji zagrebački trg gdje je još pozornica postavljena za prosvjede protiv ulaska Hrvatske u EU. Prva koja je od bivših jugoslavenskih republika ušla u EU je Bosna i Hercegovina koja je pod direktnim patronatom Međunarodne zajednice odnosno EU kojoj je ispred te Međunarodne zajednice prepusteno upravljanje s tom državom.

- Ne bih se složio. Od protektorata Bosna i Hercegovina ima samo formu, odnosno ima samo ono što nije dobro. Međunarodna zajednica jako je u sve umiješana, a tvrdi da se neće mijesati nego će prihvati kako se strane dogovore. Kad je Berlinski kongres odobrio Austriji aneksiju Bosne i Hercegovine, nakon što je u Bosni i Hercegovini već tri godine trajao srpski nacionalni ustank fingiran kao seljački ustank, Austrijci su date ovlasti da uđe i uvode red, a ne da nekoga nagovara i miri. A sada Međunarodna zajednica tjera da se mire i surađuju centrifugalna i centripetalne sile. Ne žele arbitrirati u pojavama fašizma, a morale bi. Imamo jednu licemjernu prisutnost Međunarodne zajednice koja u Bosni i Hercegovini ima samo jedan zadatak, a to je da nestanku i uništenju Republike Bosne i Hercegovine da privid neminovnosti. Kad s mape svijeta nestane, kao što će nestati država Bosna i Hercegovina jer ne može opstati jer su sile protiv nje jače od onih koji su za opstanak te države. Ovi sada predstavnici Međunarodne zajednice samo u Bosni sjede, a ne zna se zašto i sjede.“ - Intervju književnika – akademika, Abdulaha Sidrana online portalu TJEDNO.hr 15.1.2012. (razgovarao Dražen Stjepandić): <http://www.tjedno.hr/index.php/kategorija-nalovne-2/727-drava-bosna-i-hercegovina-ne-moe-opstati>

¹⁵ „Nacija je istorijska kategorija. Treba samo sačekati kraj istorije“ – Sabahudin Hadžalić, 2012.

samom početku, ako već držimo do istorije/povijesti/historije i njenih činjenica, predočim mapu Bosanskog kraljevstva¹⁶, odnosno Srednjovjekovne bosanske države¹⁷ koja jestе upravo bila, u jednom periodu svog postojanja upravo i sama „*taj ideološki i/ili imperijalni kišobran*“.

Ipak, činjenica i jeste da je, od pada Bosanskog kraljevstva u ruke Otomanske imperije upravo počeo kraj¹⁸ funkcionalisanja države *po sebi* i početak upravo onoga što je i navedeno u uvodnoj riječi ovog skupa: „...BiH je funkcionalala i držala se na okupu uglavnom pod nadmoćnim ili imperijalnim kišobranima“.

DO NOT COPY

¹⁶ Ni na koji način ne želeći biti „Velikobosancem“ kako danas posmatramo „Velikosrbe“ ili „Velikohrvate“, naravno...

¹⁷ Mapu sastavio i uobličio prof Marko Vego (1907-1985: http://en.wikipedia.org/wiki/Marko_Vego) - Plava linija označava Bosansko kraljevstvo u periodu vladavine kralja Tvrtka (1353-1391.g.) –

Info: <http://www.kic-bih.at/istorija.htm>

¹⁸ (ili kraj početka, zavisno od ugla čitanja, op.a.)

17

Pred nama su radovi koji se zaista u mnogo čemu razilaze, ali imajući istovjetnu, sadržajnu potku: Svaki od njih pokušava iznaći modalitete pretpostavki rješenja za mali prostor sa brojem stanovnika predgrađa Londona. No, koji, istovremeno, smatraju¹⁹ da su upravo oni „messengers from the God“ na zemljici Bosni i Hercegovini. I da vlastiti boljatik mogu zasnovati samo na isključivanju drugog i drugačijeg iz „sopstvene“ avlje sa sloganom „*Tko je jamio, jamio!*“

¹⁹ Ona „šutljiva“ većina koja već dvadeset i više godina bira na izborima upravo one koji im iz džepova uzimaju i ono malo što zarade, ako i zarade.

O tempora, o mores! Upravo o tome i govori Mile Lasić²⁰ kada govori²¹:

“ Izvikana »smrt multikulturalizma« na Zapadu i ne znači do priznanje da su i useljeničke zemlje i društva koja su dugo favorizirala ignoranciju ljudskih i kolektivnih prava *first nations* i/ili svojega etničkog useljeničkog šarenila (*melting pot*), »mic po mic« odustala od grubog zatiranja ili poricanja svojeg etničko-nacionalnog pluralizma. Nažalost, u svemu tomu jedva sudjeluju zemlje u regiji jugoistoka Europe, duboko zapletene u demokraturske, anticivilizacijske tranzicije i ubogo palanački uvjerene u svoju čistoću i zloču drugih, kako bi kazao autor *Filosofije palanke*²²... Bez zakašnjelih transformacija u procesu približavanja EU-u ne možemo postati dijelom svijeta u kojem vrijede *rules of law*, a ljudi se ponašaju sukladno općeljudskim vrijednostima i racionalnim interesima. Zbog toga je prvi preduvjet budućih temeljnih ustavnih promjena uvažiti bos.herc. višenacionalnost i preostalu multikulturalnost pa potom osmislati interkulturnistički projekt održive i uljuđene BiH, uz poštivanje i nacionalnog i etničkog, ljudskog i građanskog.“

Možemo mi predstavljati mnoštvo nezaobilaznih uslova, kako i navodi uvaženi profesor Lasić, ali sve dok nivo obrazovanja i znanja o navedenom (kako svijesti, tako i savjesti, a da o znanju ne govorimo) ne bude dovoljno široko rasprostranjen²³ na prostorima ne samo Bosne i Hercegovine, već i njenih susjeda/komšija, teško da možemo u narednih pedeset (50) godina očekivati bilo kakve promjene. Zbog čega sam tako „grub“, „iracionalan“ i „direktan“. Odgovor je bolno jednostavan – u riječima prof. Lasića: “... Ali na nesreću u BiH bijesne akademski, medijski i politički ratovi poslije oružanih ratova, pa se fragmentacije ne zaustavljaju nego ubrzavaju, problemi se ne rješavaju, nego se umnažaju. Pitanje je samo da li se već dodirnulo dno, ili se može još i dublje pasti, odnosno je li u tijeku dovršavanje »nezavršenog rata« (Ivan Lovrenović) ili nije?²⁴...“ Da, prisjetih se riječi moga sina Amera, po završetku rata²⁵ koji je kao i svako dijete znao za „pobjednike“ i „gubitnike“ kada me je upitao,

²⁰ Lasić, dr. sc. Mile, rođen 1954. godine u Uzarićima. Prijeratni radni vijek proveo u Sarajevu i Beogradu. Rat ga zatekao kao jugoslavenskog, pa potom i bosansko-hercegovačkog diplomata u SR Njemačkoj. Bio je prisiljen napustiti diplomatsku službu, pa je potom desetljeće i pol proveo u svojevrsnom duhovnom egzilu kao neovisni *free lancer*, slobodni publicist, kolumnist i prevoditelj. Godine 2009/10. započeo je kasnu profesorsku karijeru na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru. Predaje skupinu kolegija koji se tiču međunarodnih odnosa, teorije i prakse diplomacije, europskih integracija, kulture u politici i političkih teorija.

Autor je brojnih politološko-socioloških eseja i studija te knjiga (*Europska unija: nastanak, strategijske nedoumice i integracijski dometi*, 2009., *Mukotrplno do političke moderne*, 2010., *Uvod u znanost o politici*, 2010., *Kultura sjećanja*, 2011., *Europe Now – Europa sada ili nikada*, 2011. i dr.). Član je Odbora za sociološke znanosti Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

²¹ Str.17. (Ibid)

²² Radomir Konstantinović, filozof i književnik (1928-2011), Beograd, Srbija (op.a.)

²³ Upravo oni koji najviše i jesu za podjelu, nemogućnost suživota i „svoj na svome“ politiku, i jesu oni koji su najviše „jamilli“ – i zbog čega mi remetili rahatluk vlastite svakodnevnice

²⁴ Str.19 (Ibid)

²⁵ 1992-1995 – Amer je tada imao sedam (7) godina

saznavši od mene da je rat završio: "Tata, a ko je pobijedio?" – kao pucanj je odjeknulo pitanje. Odmah sam odgovorio: "Nitko, sine." Šta mu kazati do istinu koju nijedan od pastira ovdašnjih nacija nije želio saopćiti sopstvenom narodu već su uzvikivali glasno: „Pobijedili smo, nastavljamo...Svoji na svome...Niko nas više nikada neće tlačiti...“ A u međuvremenu je više od 100.000 ubijenih, blizu milion i pol raseljenih, izbjeglih. Zbog čega?

Ne-akademski će otvoreno reći: „Zbog pljačke neviđenih razmjera!“ Koja se ne ogleda samo u „namicanju“ neograničenih finansijskih sredstava na sopstveni konto već na pljačke duha, svijesti, ali i savjesti ovdašnjih pravednika, bez obzira kako se zovu i kojem Bogu se mole. „Samo neka ne puca...“ ...je floskula koja je ovu zemlju „zavila“ u crno u proteklih dvadeset (20) godina. Kako bi „odabrani“ obezbjedili sebe i vlastite unuke za narednih stotinu i više godina. Bezbolno i otvoreno promovirajući mediokritetstvo i neznanje kao osnovnu prepostavku napredovanja i uspjeha²⁶. Koje ne prestaje²⁷.

I akademske elite su dio toga, kako i navodi prof. Lasić: " U procesima nadbijanja ili konfrontiranja ton daju akademske elite, univerziteti i sveučilišta, fakulteti i instituti, akademije, sve duboko etnicizirane i provincijalizirane transmisiju institucije, koje zlorabe znanost i kulture u funkciji učvršćenja reduktionističkih narativa dominantnih kulturološko-političkih elita. Time akademske elite čine *crimen* prema znanosti i kulturi, ali i povijesti i stvarnosti u svojoj zemlji²⁸. " Upravo tako, igrajući se riječima²⁹ zaobilaze višenacionalnost i govore, pjevaju o multietničnosti, zloupotrebljavajući svijest sopstvenog naroda sa ciljem isključivanja drugog i drugačijeg i kreacije „nadnacije“, kako i navodi prof. Lasić: " Uostalom, neki narativi posve ciljano pod bos.herc. multikulturalnošću izbjegavaju misliti bos.herc. multi-nacionalnost, koju posve neodgovorno svode na multietničnost. No prije ulaženja u ovu temeljnu aporiju, nužno se pozvati na važnu razlikovnu i metodološku uputu zagrebačkog profesora sociologije Milana Mesića, po kojoj »multikulturalnost« i nije drugo do pluralna etnička (dakle i nacionalna) datost, a »multikulturalizam« refleksija te (za)datosti, u pravilu ideologiski utemeljena i nedovoljno promišljena. Ova su pojmovna razlikovanja nužna, jer se kod nas niječu i prešućuju, ili se preostala multikulturalnost poistovjećuje s vrlo upitnim »multikulturalizmom«. Po ovim potonjima se neupitna bos.herc. multikulturalanost u pravilu svodi na multietničnost, uz apsolutno nijekanje bos.herc. višenacionalnosti, valjda u funkciji formiranja »bosanske nacije« i unitarne države, dok se po drugima

²⁶ „Što više znaš, to manje umiješ, što manje znaš to više umiješ“ (S.H.)

²⁷ I Anno domini 2013, dana 24-og, mjeseca devetog, dok ispisujem ove retke nade.

²⁸ Str.19. (Ibid)

²⁹ Ijudima itekako

postojeće bos.herc. nacije nastoje oblikovati u forme nacija-država, sa svim atribucijama državnosti, s manje-više labavim svezama među njima.“

Pretpostavljam da će bosanskohercegovačke „patriote biti sablaznute“ navedenim kada čuju ovako iz usta borca za Bosnu i Hercegovini svih njениh naroda i građana, uvaženog prof. Lasića. No, u tome i jeste „catch 22“³⁰ - *Od drveta ne vidimo šumu* – zagledani u prividnu „multikulturalnost“ a zaista „višenacionalnost“ ovih prostora. Koji jednakopravno pripadaju svima, bez obzira, kako rekoh, na ime koje nose i Boga kojem se mole. Sve dok ne shvatimo da smo svi na ovim prostorima nosioci vlastitog, ali i višenacionalnog identiteta, teško da ćemo shvatiti išta više do da možemo sami sebi biti dovoljni, izmanipulisani ovakvi kakvi jesmo. Da metodološki konkretizujem: Sve dok ne shvatimo da drugi i drugačiji nije tu kako bi nas „klaao, raseljavao i ubijao“ ne možemo se nadati boljitu ovih prostora. Za tako nešto su nam potrebni: novo školstvo, zasnovano na kvaliteti znanja „o“ a ne „unutar“ već postojećih istina; novi ljudi, neopterećeni „mudrošću“ prošlosti i „vizijom“ budućnosti-znanjem optočeni i, nadasve, razum koji će govoriti o tome kako pojedinačni ciljevi dobijaju samo na kratke staze, do dugoročno samo opći opstaju. Ovo posljednje se može objasniti samo ako se okrenete oko sebe i pogledate prostor življenja i rada – i godine iza nas. Sve ono što su zvali „općim“ interesom samo je „pojedinačni“ interes manjine kako bi se obogatila na jadu i muci naroda ovih prostora. Nacionalisti se izuzetno dobro slažu i dogovore. Sjećate li se kada je Ričard Holbruk svojevremeno pitao u Daytonu³¹ Aliju Izetbegovića da li da zabrani SDS³² a dobio je značajn odgovor: „Ne, ja ću se lakše dogоворити са њима него са SDP-ом³³.“.

Sve je rečeno, jer preduslov opstanka jednih je postojanje i opstanak drugih. I zbog čega, ako smo svjesni toga itekako ne prenesemo to shvatanje i na širi plan, bosanskohercegovački – preduslov jednih je opstanak drugih. Ne! Samo isključivanjem, unutar vlastitog atara, drugih i drugačijih, stvara pretpostavku opstanka sopstvenog naroda. Gluposti, gluposti...bolne gluposti. Bez interakcije *sui generis* jednih sa drugima i *vice versa* nema mogućnosti napretka u ovoj i ovakvoj zemljici Bosni (i Hercegovini). Ali ne interakcije „pod moranje“ i „parlementarno“ već unutar snage znanja i umijeća i otvorenosti³⁴, u

³⁰ Kvaka 22

³¹ 1995.g.

³² Srpsku demokratsku stranku

³³ Socijaldemokratska partija – koja je danas, 2013., sve drugo samo ne socijal, akamoli demokratska – dok je najviše partija, ali ne i stranka.

³⁴ „Bez obzira na sve, *otvorenost* je kvalitet koji omogućuje transkulturnu komunikaciju između različitih sistema i donosi svakome od njih raznovrsne informacije koje imaju inovativnu funkciju. Neophodan uslov otvorenosti sistema jeste njegova sposobnost da stvaralački asimilira inovacije, jer u suprotnom, u pitanje biva doveden njegov identitet. A pravo na očuvanje ličnog i kolektivnog identiteta spada u osnovna ljudska prava. Sva društva koja su zaostajala u razvoju moraju da reše složeni problem – kako prihvati sistemski razvojni model

školama, na Univerzitetima, međureligijskim dijalogom³⁵, ovakvim naučnim skupovima. Kako bi iznašli odgovarajuće odgovore na vječna pitanja opstanka, ali i napretka. Sopstvenog, ali i drugih naroda.

Da bi *zatrli* mogućnost „istine“ kako je meni dobro samo ako je drugome i drugačijem loše. Upravo obrnuto - meni će biti dobro, ako je i susjedu/komšiji dobro. Dapače³⁶.

Prof. Lasić nastavlja³⁷: »Multikulturalna društva mogu preživjeti kao političke zajednice samo ako uspiju razdvojiti kulturne i političke identitete«, zaključuje dr. Vesna Stanković Pejnović, iako »moderna nacionalna država može, a često to i čini, privilegirati većinsku naciju, a na taj se način producira i nepravda«. Upravo na Habermasovu tragu se i crnogorska znanstvenica zalaže za kompromisna ili pravičnija rješenja, koja vidi u izgradnji »zajedničkih identiteta«, a što implicira da se nacionalni identiteti trebaju prilagođavati, a ne uništavati. »Ljudi iz različitih nacionalnih grupa će dijeliti privrženost društvu ako ga shvate kao kontekst unutar kojeg mogu njegovati svoj nacionalni identitet, a ne biti podređeni... Time se definitivno i u vizuri ove crnogorske znanstvenice poručuje kako je razumijevanje i približavanje liberalizma i multikulturalizma preduvjet za razrješenje unutarnjih drama višenacionalnih, uključivo višenacionalnih zapadnobalkanskih zajednica. Njima se zapravo surova povijest ubrzano ponavlja pa primjerice BiH danas guši upravo ono što je Titovu Jugoslaviju i ugušilo na kraju 20. stoljeća, a to je nesposobnost uvažavanja etničke i nacionalne pluralnosti i izgradnje pluralno-političkog društva. Ergo, iz ove bi se teorijske i iskustvene mudrosti i u Bosni i Hercegovini moglo mnogo toga naučiti kada ne bi u njezinim akademijama, na njezinim univerzitetima i sveučilištima, fakultetima i institutima, ili u medijima, dominirali lijeni i »zarobljeni umovi«, nesposobni preskočiti vlastitu sjenku, vlastito teorijsko i političko obzorje. I dok se u svijetu političke moderne događaju civilizacijske promjene i mentaliteta i mišljenja, vrlo kompleksne transsocijalizacije i transnacionalizacije, koje i čine sadržaj »nove paradigm«, u BiH se ostaje slijepo i gluho za pouke novih europskih »pulsacija«, narativa (i prakse).“

Misljam da imaj još jedna bitna činjenica koja je prenebregnuta kada se govori o Titovoј Jugoslaviji³⁸ a to se ogleda u još jednom veoma indikativnom

komunikacije koji podrazumeva otvorenost i istovremeno očuvati svekoliko (socijalni, kulturni, komunikacijski) identitet.“ Informaciono-komunikacioni sistemi, Miroslav Radojković i Branimir Stojković (Clio, Beograd, Srbija, 2004.g., str.45.)

³⁵ I to ne samo kada se desi „bomba“ na ovoj ili onoj bogomolji

³⁶ „Prije rata smo imali religiju ideologije.Danas imamo ideologiju religije.“ (S.H.)

³⁷ Str.26. i 27. (Ibid)

³⁸ SFRJ (Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija) – 1945-1991

primjeru koji potvrđuje navedeno: Koliko se sjećam, U Sloveniji, Makedoniji, na Kosovu, kao i kod manjina je bila obaveza da uče srpsko-hrvatski odnosno hrvatsko-srpski jezik, dok mi, koji smo tada govorili tim jezikom³⁹ nismo bili obavezni da to činimo. Volio bih da sam u školi imao slovenački, albanski i/ili makedonski. Upoznavanjem jezika i kulture, sigurno je da bi svi na prostorima bivše Jugoslavije bili mnogo bliži jedni drugima, bez prisile prividnog „bratstva i jedinstva“ koje je završilo brutalno, u krvi braće ovdašnje...*Eo ipso*, zbog čega ne bi uveli u svim školama u Bosni i Hercegovini proučavanje sva tri „konstitutivna“ jezika i istorije/povijesti/kulture, jer bi na taj način uvidjeli prednosti, kao i mane vlastitih etničkih poslanja, sa ciljem pretakanja⁴⁰ jednog identiteta u višenacionalni identitet. Naravno, bez imali primisli o stvaranju „nadnacije“ ili „supranacije“ koja bi negirala drugog i drugačijeg⁴¹. Uz ozbiljan, akademski pristup problemu, zakonom ograničenim mješanjem politike, ali i vjere⁴², u navedeno, mislim da bi grupa naučnih radnika⁴³ mogla kroz raspravu, kreaciju i *outcome*, pronaći izlaz iz ovog mraka koji okružuje sve konstitutivne narode sa ovih prostora gurajući ih sve dublje u baruštinu loših nadanja.

I dalje, u svom fokusiranju na konkretnost činjenice usmjerene Bosni i Hercegovini, kao državi svih njenih naroda i građana, Mile Lasić naglašava:

„Sadržaji koji ispunjavaju pojmove i etnije i nacije dotiču na vrlo sličan način ono što se zove identitetima ili pravima na identitet, a ona se ne smiju ni po koju cijenu dovoditi u pitanje. Tomu služe – i da ne znaju da im služe – i svi koji negiraju postojanje nacija u BiH, pa radije govore o etnijama, kao i svi koji govore o građanstvu, a ne primjećuju da je taj proces moguć dijelom među Bošnjacima zbog njihova osjećanja brojnosti i nadmoći, a među Hrvatima još nije iz razloga malobrojnosti i nejednakopravnosti. Mimikrična politika SDP-a, i njegovih satelita, primjerice SDA, dakle naslonjena je na tezu o postojanju etnija u BiH, ali ne i bos.herc. političkih naroda odnosno nacija, čime se vrši pritisak na sve manjince, a Hrvate u Bosni i posebno, da se konfrontiraju s Hrvatima u Hercegovini, s tim tzv. hercegovačkim separatistima, ma koliko se oni trudili u

³⁹ Moj lični stav je da govorim i pišem Južnoslavenskim jezikom- bosanska, hrvatska i srpska varijanta jer mi govorimo i pišemo veoma policentričnim jezikom, koji se razlikuje u nekim 3-4 %, zavisno od regije do regije – uostalom, ne treba na prevodilac kada komuniciramo jedni sa drugima i trećima...

⁴⁰ Bez gubitka vlastitih, zagarantovanih, osnovnih ljudskih prava ukoričenih u Evropskoj povelji o ljudskim pravima.

⁴¹ „Ako se, pak, pažljivo čitaju tekstovi uvaženih autora iz Europe i svijeta, oni uvažavaju da se »multikulti razvije kao koncept artikulacije i zaštite prava (etno)kulturnih manjina, pri čemu ono što vrijedi za jednonacionalne države i njihove etnije, mora vrijediti i za višenacionalne zemlje. Riječu, jednonacionalne zemlje moraju poštovati na isti način svoje etnije kao višenacionalne zemlje svoje nacije (i etnije) – to je ona već spominjana suština boljeg razumijevanja individualnih i kolektivnih prava i međusobnog približavanja liberala i multikulturalista.“Zbornik, BOSNA I HERCEGOVINA, EUROPSKA ZEMLJA BEZ USTAVA, str.37.- Mile Lasić

⁴² Sekularna smo država, prije svega.

⁴³ Početni primjer su učesnici ovog Simpozija.

novije vrijeme govoriti o BiH kao o svojoj zemlji. Posve je nevjerljivo kako se među političkim Bošnjacima brzo zaboravilo na političku bahatost Miloševićeva režima i tko je bio i zbog čega najglasniji zagovornik načela »jedan čovjek – jedan glas«, dakako na račun nijekanja Ustava SFRJ. Tragična srpska iskustva i zablude glede Jugoslavije morala bi, zapravo, biti poučna za sve koji su bilo gdje brojniji od drugih, jer kada je netko većina ima više obveza, ali ne i više kolektivnih prava. Ona se moraju garantirati svim konstitutivnim narodima i svim manjincima, jednako kao i individualna prava svakog čovjeka i građanina. » Apsurdna je teza da bošnjački narod, vojno i politički konfrontiran Srbima i Hrvatima, može ostvariti ulogu integrativnog faktora BiH«, upozoravao je stalno akademik Enver Redžić⁴⁴, »da bi se očuvao historijski integritet BiH, nužno je da u svim nacionalnim politikama u BiH postanu integrativne težnje. Integritet se ne može nametati; on se može uspostaviti samo političkom voljom sva tri BiH naroda«⁴⁵.

Da, u potpunosti podržavajući tezu navedenu u fusnoti⁴⁶ na istoj stranici Zbornika, ne mogu a ne navesti činjenicu da upravo navedene partije/stranke izgubiše istorijsku/povijesnu/historijsku šansu da od ove zemlje učine prostor vrijedan življenja i rada. Potpisnik ovih redova se nada⁴⁷ da bi politička snaga koja je upravo iznjedrila Manifest⁴⁸ mogla usmjeriti valjane nagone mogućih rješenja usmjerenih dobrom, prije svega čovjeku i građaninu. Vrijeme će, ali i mi sa njime, pokazati da li sam bio u pravu. Zbog toga i jeste vrijeme za novu politiku, za nove varijante mogućih rješenja.

Možda i ovaj Naučni skup bude „okidač“ boljih nadanja, bez obzira na različitosti viđenja o aktuelnoj stvarnosti koja slijede...

Poentirajući, na samom kraju sopstvenih vizija, Mile Lasić nadahnuto pominje Lajpharta⁴⁹ i jednog od konsocijskih odnosno konsensualnih modela koji bi bili prijemčivi za Bosnu i Hercegovinu: “ Iz ovog metodološkog pristupa

⁴⁴ Akademik, prof.dr. Enver Redžić (1915-2009): »Prividno bosanska koncepcija, po kojoj je tzv. autohtoninarod čuvar Bosne, u suštini je antibosansko gledište, jer BiH pripada jednako svim svojim narodima ili je nema«, Str. 39. (Ibid – 100 godina muslimanske politike, Institut za istoriju. Sarajevo, 2000.g., str.113.)

⁴⁵ Str.38. (Ibid)

⁴⁶ „I sam se osjećam građaninom svijeta i Euopljaninom, ali ustajem u obranu svih formiranih identiteta i njihovog artikuliranja i prožimanja, u dubokoj vjeri da se tek tim putom stvaraju pretpostavke i za liberalno-građanski koncept uređenja BiH, pa i princip »jedan čovjek – jedan glas«, u početku i nužno unutar podijeljenih svjetova. Tek tako se stvaraju pretpostavke i za neku sutrašnju europsku socijaldemokraciju u BiH. Jer, u obje tobožnje bos.herc. socijaldemokracije su, nažalost, danas prevladali neojakobinska politička kultura nadbijanja, klijentelizam i podanički mentalitet. Do savršenstva je odnjegovan i »kult vođe« i prilagođeni, tzv. poželjni govor manjinaca kulturološkom obrascu većine. Time su i SNSD i SDP BiH postaline protagonisti, nego grobari socijaldemokratskih ideja u BiH.“ Str.38. (Ibid)

⁴⁷ Naravno, nuda umire posljednja...

⁴⁸ Demokratska fronta BiH – Manifest: <http://www.demokratskafronta.ba/index.php?lang=ba&sel=28>

⁴⁹ Ibid, str.39.

nameće se i moguće nadilaženje naših podijeljenosti i putem jednog od konsocijacijskih modela i uz uvažavanje elemenata klasičnog parlamentarnog sustava. Uostalom, u Daytonском ustavu već su ugrađena konsocijacijska rješenja, kako bi potom bila nakaradno izvedena, kao i mnogo drugoga u BiH. Temeljno pravilo konsocijacije da političke elite postignu dogovor kojeg bi se držale preduvjet je, ustvari, za bio kakav pomak do novog ustava, koji bi se morati čim prije izraditi, ukoliko se uistinu želimo približiti euroatlantskim integracijama. Po Arendtu Lijphartu, koji razlikuje ideju i model većinske demokracije i demokracije konsenzusa, teško je, ali nije nemoguće postići i održati stabilnu demokraciju i u podijeljenim društvima. Njegovo upozorenje kako se mora voditi računa kako za mnoga »pluralna društva ne zapadnog svijeta izbor ne leži između angloameričkoga normativnog modela demokracije i konsocijacijskog modela, već između konsocijacijske i nikakve demokracije«, kao da je pisano povodom ključnih unutarnjih nesporazuma unutar BiH. Politička kultura u jednoj zemlji može biti homogena ili fragmentirana, tvrdi dalje Lijphart, a odnosi među elitama konfliktni, kompetitivni ili kooperativni, iz čega i slijede tri tipa političkih sustava, odnosno tri tipa političkih kultura: centripetalna (orientacija prema centru); centrifugalna (udaljavanje od centra); i sporazumijevajuća, konsenzualna politička kultura. »Pitanje hoće li demokracija s fragmentiranom političkom kulturom biti stabilna ili nestabilna ovisi prije svega od odgovora elite na potencijalnu ili sadašnju nestabilnost sistema«, upozorava Lijphart. Da bi sustavi konsocijacijske demokracije funkcionali na stabilan i efikasan način, nužno je da vođe rivalskih političkih supkultura podržavaju sljedeće oblike ponašanja: prvo, političke vođe moraju biti svjesni da duboki rascjepi vode destabilizaciji sustava; drugo, političke vođe bi morale imati povjerenje u postojeći sustav političkih institucija; treće, političke vođe moraju uspostaviti institucionalnu osnovu i pravila političke igre koja mogu osigurati akomodaciju supkulturnih razlika. Nažalost, naše se tobožnje vođe i elite ne pridržavaju ničeg od spomenutog, njima je u ovom javašluku bez elemenata pravne države kao ribama u vodi, dakle raj na zemlji. I zbog toga bi vrijedilo pokušati s odgovornom konsocijacijom ili, pak, s mješovitim modelima nacionalnog i građanskog koje tek treba domisliti, pri čemu bi nam mogla pomoći i razumijevanje političkih narativa unutar EU-a, iskustva EU-a s »euroregijama« i EU-principi, poput principa višerazinskog upravljanja, principa dijeljenog ili prenijetog suvereniteta i principa supsidijarnosti.“

I, na samom kraju nas vraća na početak sopstvenog iskaza a koji se odnosi na „međunarodno priznatu, ali unutarnje nepriznatu zemlju.“ da prijedlogom mogućih rješenja, otvorimo zatvoreni um. Bar pokušamo.

Identiteti i elite (političke)

Regina Ammicht-Quinn⁵⁰ donosi zanimljivu studiju o ne toliko različitim shvatanjima pogrešnih predodžbi o identitetima *sui generis* sa prostora iz kojeg dolazi: „U mnogim je zemljama Sjevera pitanje o identitetu postalo epohalnim pitanjem: identitet više nije naprsto »tu«. Identiteti su izgubili svoju samorazumljivost prije svega tamo gdje su ljudi otpušteni ili prognani iz prisnih veza klase, poziva, susjedstva, obitelji i porodičnih odnosa. Svoj identitet kao projekt doživljavaju prije svega mladi ljudi: identitet se mora uвijek iznova postizati, iznalaziti i birati. Potraga za onim što može značiti »ja«, postaje životnom zadaćom“⁵¹...Budemo li najrazličitije ljude trpali pod jednu jedinu etiketu – crni, turski, protestantski, ženski i sl. – a da im ne priznajemo njihovu jedinstvenost, bit će to čin nasilja. Ako drugima (ili sebi samima) pripisuјemo prioritetni identitet koji nadjačava druge identitete – kao što »crni« može nadjačati to da je čovjek »majka«, »glazbenica« ili »maratonka« – onda postoji opasnost ne samo da simpatija i empatija postanu nemogući, nego čak i nepotrebni: »Pripazi, ona je crninja!« I, ovisno o okružju, možda još: »Budi oprezan. Ne vjeruj joj. Pripazi, on je musliman« ili »Znam ja kakav je on. Svi su oni takvi. Budi oprezan! Ne vjeruj mu!«⁵²...

Interesantno, kada samo pomislim da se i unutar ovdašnjih porodica ne jednom izgovorilo nešto slično, bez obzira govorimo li o bilo kojem od konstitutivnih naroda u BiH, naježim se od siline nesuvislih udara na vlastito biće. Naravno, kao zastupnik i zagovaratelj multi-identiteta nauštrb mono-identiteta, posmatrajući sve ljude *equally*, uz krik sopstvenih namjera, pokušavam pronaći u sebi odgovor zbog čega ne može (još uвijek) biti drugačije. I dolazim do religije, kao ideologije mogućeg - odgovora. Naime, svaka religija zagovara bratstvo među ljudima, ljubav i toleranciju, ali je, upravo i u ime religije učinjeno i najviše nasilja. Kako prema drugome i drugačijem, tako i prema vlastitom narodu. Mnoštvo je primjera iz nedavne prošlosti koje pokazuju, ali i dokazuju religiju kao još jedan od oblika manipulacije ljudskim htijenjima sa ciljem zadovoljenja ovozemaljskih potreba. Zar religija ne zagovara sreću na onome svijetu, dok patimo na ovome? Dok istovremeno njeni najgorljiviji zagovornici voze BMW, nose Rayban naočale i/ili bivaju penzinisani zbog perverzija svakojake vrste⁵³. Dok zagovaraju opće dobro fokusirajući se na vlastito, i samo vlastito...zlo, u dobru.

⁵⁰ Ammicht Quinn, prof. dr. Regina, profesorica etike u Međunarodnom centru za etiku u znanostima (IZEW) Univerziteta u Tübingenu. Diplomirala katoličku teologiju i germanistiku, doktorirala etiku, habilitirala socijalnu etiku. Od veljače 2010. do svibnja 2011. članica zemaljske vlade Baden-Württemberg kao počasna državna savjetnica za interkulturalni i međureligijski dijalog. Težišta istraživačkog rada: temeljna i na primjenu usmjerena etička pitanja; politička etika; integracija i migracije kao kulturno i religijsko pitanje; tijelo, rodni i seksualni diskursi.

⁵¹ Str.49. (ibid)

⁵² Str.50. (Ibid)

⁵³ Pedofilija je itekako prisutna unutar sve tri „vladajuće“ religije ovih prostora, čime se potvrđuje isprepletenost svjetovnog i duhovnog, odnosno društvenog i religioznog i kod zlih činjenja...

„Opće dobro nije apstraktna veličina koja je iznad građana. Opće je dobro ono što građani stvaraju svojim socijalnim djelovanjem. Opće dobro ne znači: svi su jednaki i žele isto. Ono znači: različiti žele zajedničko.“⁵⁴ Poentira Regina Ammicht-Quinn i kao da šalje poruku narodima ovdašnjim da je to jedino rješenje ovih prostora. Da, ako smo se dogovorili⁵⁵ da smo itekako različiti hajde da tu različitost iskoristimo u cilju ka općem dobru. Kako bi se dogovorili da, iako različiti, želimo zajedničko. Naravno, *eo ipso* iz navedenog slijedi da upravo na ovim prostorima se ne može, upravo zbog navedene rezličitosti ništa zajedničko izrodit osim su-života, su-djelovanja, su-...Dobro, hajde da se složimo da to i jeste tako, ali nemojmo zaboraviti da nijedna kultura, htjela to priznata ili ne, bez interakcije sa drugim i drugačijim kulturama nikada nije mogla napredovati, naravno, u civilizacijskom⁵⁶ smislu. Nedavno je u intervjuu jednom časopisu u Zagrebu⁵⁷, književnik i prevodilac Mladen Machiedo izjavio kako mi živimo u *mahnitom 17. stoljeću*, odnosno kako „Prijelaz iz 20. U 21. stoljeće mnogo je sličniji 17. stoljeću i vremenu baroka...Jedan od romanopisaca 17. je stoljeće nazvao mahnitim stoljećem. I mi živimo u sličnom vremenu, sve se spaja sa svime, ne zna se što su vrijednosti, vlada opći kaos...Danas živimo u vremenu devitalizacije. Dakle vidim sličnost sa 17. Stoljećem u ovliku Vicove spirale. Gianbattista Vico, veliki mislilac početka 18. Stoljeća, civilizaciju je zamišljao spiralno, a ne linearно, što znači da između pojedinih krugova u vertikali te spirale postoji analogija. Ne identičnost, nego analogija. Govorio je, kada jedan ciklus dođe do kraja, počinje novi. To povijesni optimisti gube iz vida.“ Dakle, ta „mahnitost“ nije samo ogledalo duše ovdašnjih naroda, već je činjenica, možda, kraja istorije/povijesti/historije kakvu pozajemo.

Šansa za nas je upravo u tome. Kako? Objedinjavajući razlike sa ciljem boljite, prije svega sopstvenog bića. Kako? Shvativši da JA danas i ovdje nisam zbog patnje drugog i drugačijeg već zbog upravo onoga dobrog u drugom i drugačijem. Kako? Upoznavajući se sa kulturom, religijom, obrazovanjem drugog i drugačije da unaprijedim sebe. Kako? Uvođenjem u sve nivo obrazovanja, medija, komunikacija, općenja...pretpostavki da upravo kod Srba, Hrvata, Bošnjaka, Ostalih ima „ono nešto“ što nema kod Ostalih, Bošnjaka, Hrvata, Srba...

⁵⁴ Str.52 (Ibid)

⁵⁵ A jesmo, zacementirali u Daytonu 1995.g. „konstitutivnošću“ različitosti

⁵⁶ Šta god mi danas smatrali pod tim pojmom, a za mene to znači „uljuđenje“

⁵⁷ Vjenac – književni list za umjetnost, kulturu i znanost, br.508-509., 5.9.2013., str.4-6, Zagreb, Hrvatska

Kako?⁵⁸

Ipak kako realizirati dozvoljene kompromise⁵⁹ gdje nijednoga trenutka moja sloboda neće ići naušrtb slobode drugih? Ne zaboravimo, sloboda prestaje onoga trenutka kada ugrožava drugoga. Tada to više nije značajka slobode već isključivanje i zanemarivanje svih oblika ljudskih prava drugoga. Možemo li na prostoru Bosne i Hercegovine govoriti o „složenim identitetima“⁶⁰ kada pred sobom imamo ne samo itekako suprostavljeni viđenje svijeta *o sebi i po sebi* od strane aktuelnih religija, već i unutar svake od njih vidljive podjele? Kako to unutar svake od njih? Pogledajmo samo podjele u Islamu, Katoličanstvu i Pravoslavlju, zavisno na koje geografsko područje se fokusiramo u BiH. Da ne govorimo o fundamentalizmu i odnosu „pravovjernika“ i „zavedenih“⁶¹.. „Prva i temeljna točka: *Ja sam istina*, kazuje Isus u Evandelju po Ivanu. Ne: *Ja sam tradicija*. Crkvena se tradicija ne može legitimirati sama iz sebe nego jedino tako što će neprestance uvijek iznova pokušavati utjeloviti tu istinu. Na to spada nesigurnost. Petrova je nesigurnost dar, ne kazna. A iz te nesigurnosti raste nova sigurnost – Nijedan se čovjek ne smije nazivati nesvetim ili nečistim! – koju uvijek iznova treba učiti. Ako religiozni ljudi i religijske institucije to ozbiljno

⁵⁸ „PATNJI NIKAD’ KRAJA
...prokletstvo sadašnjosti...

Afere, siromaštvo, nezaposlenost, lobiranje za robu proizvedenu van granica ove države, ubistva, droga, smrtonosne bolesti, zanemarivanje vrijednosti kulturnog naslijeda, mržnja, isključivost, zavist, korupcija, namještanje ispita na visokoškolskim ustanovama, neznanje kao impeaktiv, znanje kao pluskvamperfekt, štele, kameleonstvo, neprocesuiranje privrednog kriminala, neodgovornost izabranih dužnosnika, ogromne manipulacije sa pri(h)vatizacijom, borba za danas i ovdje sebi i samo sebi, prava usmjerena na nipoštovanje obaveza, ratni vojni invalidi na granici ludila, poljoprivrednici u borbi za opstanak, crno tršište radne snage, bijelo ludilo snježnih nanosa, servilna politika prema međunarodnoj zajednici, neriješeni sudski procesi, hrana u supermaketima sa isteklim rokom trajanja, šverc svih vrsta, narodi kao štit za kriminalce i lopove, opozicija kao tru(h)la jabuka vlastitih nakana, pozicija kao samoubica sopstvenih usmjerena, borci postidjenog sopstvenog imena i najavljenje sreće, novonastali književnici kao aždahe literature „sui generis“, pjesnici što to nisu, djeca koja bježe od kuće, doktori kao pogrebnici, ekonomisti kao lihvari, novinari kao žohari, ljubavi koje umiru, sudbina što nestaje, umjetnici kao prevaranti, država koja to nije, entiteti koji to jesu, općine/opštine kao maligni organizmi, otklanjanje posljedica, a ne uzroka, granice koje „propuštaju“, policija u sprezi sa kriminalom svih vrsta, političari usmjereni sopstvenom, a ne općem, inženjeri kao graditelji babilonskih kula, birokracija što raste kao kvasac, troškovi života kao usud buduće smrti, ratni zločini kao najunosniji biznis...

BOSNA I HERCEGOVINA, POST MORTEM.

A komunizma više nema.“ (Iz knjige priča Sabahudina Hadžalića, ZEMLJA BEZ SVIJESTI, Izdavač DHIRA Verlag, Švicarska, 2010.g., str.5.)

⁵⁹ „Avishai Margalith je u svojoj je studiji »O kompromisima i trulim kompromisima« (2011) podastrla pohvalu kompromisa, formulirajući ujedno njegove granice: »truli« je kompromis onaj kompromis koji svojim posljedicama podupire sustav koji prezire ljude – u velikom kao i u malom. Taj je oblik kompromisa zabranjen. Svi su drugi kompromisi – prema Margalith – ne samo dopušteni nego se izričito zahtijevaju. Opće dobro u središtu političkog djelovanja, izričita zaštita i željena participacija manjina, kompromisi, ali nipošto »truli« kompromisi, središnja su mjesta i strategije pravednosti. U političkom se području pravednost učvršćuje u temeljenim i ljudskim pravima.“ (Bosna i Hercegovina, Europska zemlja bez Ustava, str.53.)

⁶⁰ Doc.dr.Mile Lasić u TV emisiji TEME, TV1, 26.9.2013.g. (21:00-22:30)

⁶¹ Sve će nam se samo kazati, da i ne navodimo primjere kojih je ovdje mnoštvo.

uzmu u obzir, onda će to značiti troje: Kao prvo, opredjeljenje za siromašne, drugačije, isključene, svejedno koje nacionalnosti, boje kože, religije ili moralnih standarda bili. Kao drugo, da se zahtjev za istinom upravlja i prema vlastitoj instituciji i njezinim strukturama – kao zahtjev za pravednošću, sposobnošću kritike i kao odvraćanje od korupcije bilo koje vrste. I kao treće, da se kultivira ljudsko, ljudskost. To se ne događa održavanjem privilegija i reputacije, nego otvorenosću; ne zahtijevanjem nereflektirane kolektivne poslušnosti, nego podupiranjem svjesne pripadnosti; ne iluzijama o nedužnosti, nego sjećanjem i posadašnjenjem zapletenosti u krivnju. Za mene, sasvim osobno, također i sjećanjem na mog djeda, šesnaestogodišnjeg vojnika u Bosni i Hercegovini.“⁶²

Kakav „deterđent“ upotrijebiti, ali da istovremeno ne oštetimo tkivo samo-opstojnosti naroda ovdašnjih? Idući ka „složenim identitetima“, odnosno „multi-identitetima“⁶³ bosanskohercegovačkog bitka...

Sabahudin Hadžalić

gl. i odg. urednik
DIOGEN pro kultura magazin

27.9.2013.
Sarajevo,
Bosna i Hercegovina

Private WWW:
<http://sabihadzi.weebly.com>

Predstavljanje Zbornika se nastavlja...27.10.2013.

⁶² Ibid,str.55.

⁶³ Sabahudin Hadžalić, TOTALITET KREACIJE, DIOGEN pro kultura magazin, Jun/Lipanj 2013.:
http://www.diogenpro.com/introspicere_sabahudin-hadzialic.html